

РОЛЬ ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ ОБРАЗОТВОРЧО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ У АДАПТАЦІЇ ДО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Сніжна М.А. Роль особистісних цінностей образотворчо обдарованих підлітків у адаптації до освітнього середовища. У статті розглянуто роль особистісних цінностей образотворчо обдарованої особистості в регулюванні її соціальної і психологічної адаптації до освітнього середовища. Встановлено, що вікові кризи і внутрішні конфлікти ускладнюють особистісний розвиток обдарованих та їхнє фахове вдосконалення. Доведено необхідність ціннісної підтримки образотворчо обдарованих підлітків.

Ключові слова: особистісні цінності, обдарована особистість, образотворча обдарованість.

Снежная М.А. Роль личностных ценностей изобразительно одаренных подростков в адаптации к образовательной среды. В статье рассмотрена роль личностных ценностей изобразительно одаренной личности в регулировании ее социальной и психологической адаптации к образовательной среде. Установлено, что возрастные кризисы и внутренние конфликты усложняют личностное развитие одаренных и их профессиональное совершенствование. Обоснована необходимость ценностной поддержки изобразительно одаренных подростков.

Ключевые слова: личностные ценности одаренная личность изобразительные способности.

Постановка проблеми. Дослідження особистісних цінностей, що структурують життєвий досвід, сприяють формуванню пріоритетів та розвитку особистості в цілому, є надзвичайно актуальним в умовах соціуму, що постійно змінюється. У підлітковому віці головним новоутворенням є суперечливе почуття дорослості, що проявляється в орієнтації на дорослі цінності. З одного боку, для підлітків неабиякої ваги набувають цінності, прийняті в групі однолітків. З іншого боку, в цей період уперше з'являється можливість формування власної цілісної та несуперечливої ціннісної системи, що обумовлено розвитком здатності до критичної переоцінки принципів зовнішньої, «дорослої» моралі. Обдаровані підлітки особливо чутливі до процесів як у суспільстві в цілому, так і до атмосфери найближчого середовища, а тому аксіогенез обдарованої особистості має велике значення у становленні й реалізації творчої особистості.

Аналіз останніх публікацій. Процес розвитку ціннісно-сислової сфери особистості є предметом наукових пошуків вітчизняних учених. Проблеми особистісних цінностей активно досліджуються українськими психологами (І. Д. Бех, М. І. Боришевський, З. С. Карпенко, О. Л. Музика, Л. В. Романюк, В. І. Сметаняк та ін.). Виокремлюються соціо- та персоноцентричні тенденції у формуванні особистісних цінностей: одні дослідники підкреслюють роль соціалізації та соціальної детермінації, інші – роль внутрішньої логіки ціннісного розвитку та самодетермінації.

На думку М. Гоффмана, процес морального розвитку ґрунтується на новоутвореннях підліткового віку, визначається побудовою і переоцінкою системи цінностей, а зрештою, іде трьома різними шляхами, які не виключають один одного.

Перший – це «засноване на тривозі стримування», тобто поведінка, що спочатку визначена страхом покарання, а потім, унаслідок інтерналізації заборон, – почуттям провини. Другий шлях полягає в «заснованій на емпатії турботі», пов'язаній з розвитком здатності розуміти почуття інших людей. Третій шлях заснований на розвитку «мислення на рівні формальних операцій», появі здатності до переоцінки інформації та переосмислення понять і абстрактних ідей [9].

Створення власної ціннісної системи супроводжується зацікавленням підлітків вічними філософськими проблемами, ідеальними уявленнями про моральність. На думку О.Ф. Рибалко, ускладнення комплексу особистісних властивостей підлітка відбувається за рахунок включення в систему його ціннісних орієнтацій різного роду моральних якостей [4]. Усвідомлення невідповідності між проголошуваними батьками (або навіть суспільством у цілому) моральними принципами і реальною дійсністю проявляється в гострій і категоричній їх критиці, «бунтарстві», а також в ідеалізації моралі свого покоління. Розбіжність системи особистісних цінностей із цінностями оточення призводить до негативізму або адаптації до актуальних умов існування. Стадія автономії характеризується подоланням суперечностей між власними цінностями і цінностями, які нав'язують ззовні, їхнім перетворенням у процесі усвідомлення та прийняття відповідальності за свою долю, отже, особистісним самовизначенням.

З погляду В.І. Сметаняк, психологічними особливостями ціннісного самовизначення старшокласників є розширення діапазону та ієрархізація усвідомлюваних мотивів цілісної життєдіяльності, що забезпечують еволюційно більш високий рівень ціннісного самовизначення особистості [6]. А.В. Серий зауважує принципову можливість досягнення емоційно-особистісної автономності вже в кінці підліткового віку. До цього моменту особистісні смисли оформляються в певну систему, що має динамічний і перспективний характер [5].

Формулювання мети і завдань статті. *Мета статті* – розглянути роль особистісних цінностей образотворчо обдарованої особистості в регулюванні її соціальної і психологічної адаптації до освітнього середовища. Для реалізації мети поставлено такі *завдання*: 1) окреслити особливості ціннісної сфери образотворчо обдарованих підлітків; 2) з'ясувати вплив особистісних цінностей обдарованих на їхню соціальну і психологічну адаптацію до освітнього середовища.

Виклад результатів дослідження. Період навчання в школі є ключовим як для формування образотворчих здібностей, так і для соціалізації обдарованої особистості. В сучасному освітньому середовищі існують суперечності між, з одного боку, усвідомленням значущості творчо обдарованих особистостей і, з другого боку, нехтування наявним потенціалом, браком реальних засобів адаптації, включення обдарованих у культурний простір суспільства. Особливості навчального і творчого процесу в спеціалізованому мистецькому закладі полягають у формуванні в учнів здатності до праці в обраній сфері мистецтва, ціннісного ставлення до мистецтва, а також у розвитку власних художньо-естетичних умінь, естетичних смаків. Через суперечливі особистісні характеристики і складну внутрішню організацією обдарованим учням буває досить важко адаптуватися до соціуму. Обдаровані підлітки активно впливають на створення власного мікросередовища в мистецькому освітньому закладі, свідомо спрямовують саморозвиток здібностей. Але деякі особливості їхньої поведінки можуть призвести до непорозумінь з однолітками, до конфліктних стосунків, навіть до

ізоляції. Серед причин дезадаптивних проявів поведінки обдарованих можна виокремити такі: 1) невміння слухати співрозмовника; 2) прагнення домінувати; 3) схильність до демонстрації власних знань і вмінь (яка багато в чому закріплюється дорослими); 4) намагання монополізувати увагу оточення; 5) нетерпимість до менш успішних учнів; 6) нонконформізм; 7) звичка виправляти інших.

Вивчаючи особистісні цінності підлітків та їхній вплив на вибір професії С. Керрел відзначає такі суперечності: 1) бунт проти контролю з боку дорослих і потреба в піклуванні; 2) бажання близькості та боязнь інтимності (підлітки прагнуть мати довірливі стосунки з однолітками та авторитетними дорослими, але ці стосунки викликають сумніви та підозри через власну емоційну нестабільність); 3) перевірка на міцність зовнішніх кордонів і потреба у підтримці з боку дорослих (родина, школа мають бути надійніші, міцніші, і це є важливою складовою безпечного дорослішання); 5) думки про майбутнє та орієнтація на теперішнє (навчання, професійне зростання і прагнення до розваг) [2].

Розкриття потенціалу творчо обдарованих підлітків ускладнюється браком адекватних засобів адаптації. Труднощі адаптації викликають надмірну тривожності, що перешкоджає успішній соціалізації та реалізації творчого потенціалу. Обдаровані підлітки стикаються з суперечностями в системі цінностей родини, а також між загальноприйнятими цінностями і цінностями однолітків у закладі освіти, між цінностями, що маніфестують викладачі, і тим, як вони діють. Підлітки часто дезорієнтовані не лише в особистому житті, але й в суспільному. Особливо небезпечна ціннісна дезорієнтація, коли аксіосфера лише формується у процесі виховання і навчання. Л.І. Божович зауважила, що в підлітків формується так звана «автономна мораль», яка почасти не збігається з вимогами батьків чи школи [1].

Обдарована особистість та освітнє середовище активно взаємодіють і впливають одне на одне. Проблемні та конфліктні ситуації виникають за умов невідповідності старого досвіду новим умовам, невідповідності цінностей, засвоєних в родині, цінностям освітнього середовища або цінностям малої референтної групи однолітків. Раніше засвоєні успішні стереотипи не спрацьовують у нових умовах, і це спричиняє результати, протилежні від бажаних. Обдарований підліток прагне передовсім наслідувати поведінку і цінності нової групи, але коли його не приймають до неї, знецінює бажане та намагається довести дієвість власних, іноді хибних, переконань.

Для обдарованих підлітків виняткової ваги набувають цінності, прийняті в групі однолітків, але у цей період з'являється можливість формування власної цілісної та несуперечливої ціннісної системи, що супроводжується зацікавленням підлітків ідеальними уявленнями про моральність. Стикаючись із труднощами у взаєминах з однолітками і не розуміючи їхніх причин, обдаровані часто прагнуть до дружби з дорослими або зі старшими учнями. У цих стосунках вони шукають зразки для наслідування і критерії для самооцінки. Проте, з іншого боку, різниця у віці може породжувати в обдарованих підлітків відчуття власної неповноцінності, формувати надмірну критичність щодо власних досягнень. Отже, у практичних питаннях освітнього середовища має значення вимога будувати середовище як простір спільної діяльності дорослих і дітей, в якому дорослий виступає як представник культури, носій смислів і способів взаємодії з культурою, а учень виступає як рівноправний партнер з незалежними судженнями та діями, який може проявити критичність до думки і вчинків інших людей. Таке середовище відрізняється спільною діяльністю і спілкуванням суб'єктів освітнього процесу, емоційно та інтелектуально насиченою атмосферою

співробітництва і творчості.

У дослідженні структури особистісних цінностей обдарованих учнів Київської дитячої академії мистецтв за допомогою методики О.Б. Фанталової «Діагностика внутрішнього конфлікту» визначені вікові особливості аксіогенезу образотворчо обдарованих підлітків. Вони обумовлені дисинхронією розвитку обдарованої особистості – невідповідністю між високими творчими успіхами та несформованою здатністю до соціальної адаптації, між інтелектуальним розвитком і розвитком емоційної та вольової сфери, між усвідомленням високих технічних критеріїв образотворчої діяльності та недовершеними моторними навичками тощо. Високі особисті стандарти, які складаються під впливом референтних осіб, водночас викликають болісне відчуття власної невідповідності цим вимогам і страх не виправдати очікувань оточення [7].

Внутрішні конфлікти в образотворчо обдарованих підлітків переважно зумовлені фрустрацією потреби в дружніх стосунках та любові. Дефіцит близьких стосунків обумовлений специфікою творчої праці – усамітненої і наполегливої, та конкурентними стосунками у творчому середовищі: безперервним оцінюванням своїх досягнень у порівнянні з творчими успіхами інших юних художників, а також потребою в прийнятті та схваленні членами референтної групи, творчого навчального середовища – учнів та викладачів.

Серед найактуальніших потреб старших підлітків – вікові потреби у прийнятті в референтній групі та у визнанні. Середовищу обдарованих підлітків властива гостра конкурентність, прискіпливе оцінювання творчих досягнень одне одного, намагання продемонструвати свої найкращі риси та здібності в опануванні мистецькою технікою, що часто веде до внутрішніх особистісних конфліктів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Завданням освітньої системи для обдарованих є формування самостійної, ініціативної, творчої особистості, яка в змозі професійно розвиватися та успішно адаптуватися в суспільстві. Адаптація завжди передбачає самотрансформацію, набуття нових особистісних властивостей, самокорекцію щодо вимог середовища. Так само не може бути пасивного прийняття цінностей середовища без активної самотрансформації. Тому так важливо визнати вплив обдарованої особистості на спільноту – невелику групу або ширше соціальне середовище навчального закладу. Особливості поведінки обдарованого підлітка, що відмовляється йти на компроміс, наполягає на своїй естетичній чи моральній позиції, можуть зрушити рівновагу всередині малої групи. Обдарована особистість часто займає в групі високу статусну позицію і це є підґрунтям поширення власної естетичної та ціннісної позиції. Вивчення процесу адаптації обдарованих учнів може відкрити нові шляхи активізації їхніх особистісних резервних можливостей у подоланні труднощів і психологічних бар'єрів у навчанні та спілкуванні.

Надзвичайно важливим є розвиток збагаченого освітнього середовища, яке побудоване на гуманістичних етичних засадах. Це сприятиме розвитку здібностей та особистому розвитку обдарованих учнів. Особливо потребують підтримки ті учні з ознаками обдарованості, в яких ще не сформована ціннісна ідентичність, адже їм бракує не лише адекватної оцінки, але й компетентної підтримки наставників. Ціннісна підтримка обдарованих, що не мають визнання серед однолітків або переживають кризу формування самоідентичності є вкрай важливою. *Перспективи подальших досліджень* включатимуть з'ясування взаємозв'язку структури особистісних цінностей та цінностей соціальної взаємодії образотворчо обдарованих для успішної адаптації до освітнього середовища.

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб.: Питер, 2008. 248 с.
2. Керрел С. Групповая психотерапия подростков. СПб: Питер, 2002. 223 с.
3. Музика О.Л. Методика "Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості": теоретичні передумови й результати апробації. *Актуальні проблеми психології*. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т.VI: Психологія обдарованості. Випуск 15. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019.
4. Рыбалко Е.Ф. Становление личности // *Социальная психология личности*. Л.: Общество «Знание», 1974. С. 20-31.
5. Серий А.В. Психологические механизмы функционирования ценностных смыслов. URL: <http://hpsy.ru/public/x1252.htm>.
6. Сметаняк В.І. Психологічні особливості ціннісного самовизначення старшокласників : Автореф. дис.. канд. психол. наук : 19.00.07 / Прикарпат. ун-т ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
7. Сніжна М.А. Вікові особливості внутрішніх конфліктів ціннісної сфери образотворчо обдарованих підлітків. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т.VI: Психологія обдарованості. Випуск 14. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018 С.39-402
8. Сніжна М.А. Психологічні особливості створення освітнього середовища для образотворчо обдарованих підлітків. *Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості*: монографія за ред. Р.О. Семенової. К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 198-221.
9. Hoffman, M. Empathy and moral development. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

References transliterated

1. Bozhovych L. Y. Lychnost y ee formyrovanye v detskom vozraste. SPb.: Pyter, 2008. 248 s.
2. Kerrel S. Hrupperovaia psykhoterapyia podrostkov. SPB: Pyter, 2002. 223 s.
3. Muzyka O.L. Metodyka "Profil tsinnisnoi svidomosti obdarovanoi sosbystosti": teoretychni peredumovy y rezultaty aprobatsii. Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. T.VI: Psykholohiia obdarovanosti. Vypusk 15. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2019.
4. Rybalko E.A. Stanovlenye lychnosty // *Sotsyalnaia psykholohyia lychnosty*. L.: Obshchestvo «Znanye», 1974. S. 20-31.
5. Seryi A.V. Psykholohyeheskye mekhanyzmy funktsyonyrovanyia tsennostnykh smyslov. URL: <http://hpsy.ru/public/x1252.htm>.
6. Smetaniak V.I. Psykholohichni osoblyvosti tsinnisnoho samovyznachennia starshoklasnykiv : Avtoref. dys.. kand. psykhol. nauk : 19.00.07 / Prykarp. un-t im. V.Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2003. 20 s.
7. Snizhna M.A. Vikovi osoblyvosti vnutrishnikh konfliktiv tsinnisnoi sfery obrazotvorcho obdarovanykh pidlitkiv. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. T.VI: Psykholohiia obdarovanosti. Vypusk 14. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2018 S.39-402
8. Snizhna M.A. Psykholohichni osoblyvosti stvorennia osvitnoho seredovyshcha dlia obrazotvorcho obdarovanykh pidlitkiv. Osvitnie seredovyshche yak chynnyk stanovlennia obdarovanoi osobystosti: monohrafiia za red. R.O. Semenovoi. K.-Kirovohrad: Imeks-LTD, 2014. S.198-221.
9. Hoffman, M. Empathy and moral development. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Snizhna M.A The role of personal values of the visually gifted teenagers in adaptation to the educational environment. The article considers the role of personal values of a visually gifted personality in the regulation of its social and psychological adaptation to the educational environment. It has been established that age-related crises and internal conflicts complicate the personal development of the gifted and their professional improvement. The necessity of value support of visually gifted adolescents is substantiated.

Key words: gifted adolescents, visual giftedness, personal values, internal conflicts of the value sphere.